

ריינר ורנר פסבינדר

ערי האדם ונשמתו

לפני כעשרים שנה, כשהייתי רק בן ארבע-עשרה, אולי כבר חמש-עשרה, מוכה בייסורי גיל ההתבגרות, נפל לידי - במהלך מסעי הלא-אקדמי בספרות העולם, מחויב רק לאסוציאציות אישיות - ספרו של אלפרד דבלין, "ברלין, אלכסנדרפלאץ".

תחילה, אם לומר את האמת, הספר בכלל לא מצא חן בעיני. הוא לא גרם לי אותם "ןואו" ו"בום" שגרמו לי ספרים בודדים אותם קראתי עד אז. להפך: העמודים הראשונים - אולי 200 העמודים הראשונים - שיעממו אותי באופן מייאש כל-כך, עד שהנחתי את הספר בצד מבלי שהגעתי אל סופו, די משוכנע שאף פעם לא אמשיך לקרוא בו. מוזר! לא רק שוויתרתי על השפעה של אחת מיצירות האמנות המלהיבות והמהנות ביותר, אלא - ואני מאמין שאני יודע מה אני אומר - גם חיי, ודאי לא במלואם אך בהחלט בחלקם, אולי בנקודות מכריעות, ככל שאני יכול לראות עד היום, היו משנים את מסלולם, אילולא "ברלין, אלכסנדרפלאץ" של דבלין בראשי, בכשרי, בגופי כולו ובנשמתו, ואתם יכולים לצחוק לי כמה שתרצו.

למעשה, במשך פרקים רבים, לאורך מספר רב של עמודים, דבלין -אולי מתוך פחדנות, או מתוך בושה מסתורית, העומדת בניגוד לתפיסות המוסריות של זמנו ומעמדו, ואולי מתוך פחד לא-מודע שהשפיע עליו בדרך אישית כלשהי, מתחמק במשך פרקים רבים לאורך מספר רב של עמודים מהנושא שלו, או מוטב לומר: מהנושא האמיתי של ספרו. פגישתו של ה"גיבור", פרנץ ביברקופף, עם יתר "גיבורי" הספר, ובייחוד המפגש עם ריינהולד, מפגש שעתידי לקבוע את המשך חייהם של שני הגברים הללו מתרחש במהדורת הכיס בת 410 העמודים בעמוד 155, כלומר אחרי יותר משליש ספר ובאיחור של 150 עמודים לפחות, כך נראָה לי בזמנו, בקריאה הראשונה. אגב, התרשמתי לא השתנתה במהותה עד היום, על אף שבאופן טבעי היא פחות גורפת. מכלילה. מדוע בעצם המשכתי,

למרות כל זאת, ולגמרי למזלי, בטוח, לאחר שסבלתי בקריאת השליש הראשון של "ברלין, אלכסנדרפלאץ" כמו שכבר סיפרתי, בשעמום יותר מאשר בסערת רגשות או בהתלהבות, קריאה בבת אחת, ומוטב בליעה, זלילה או שאיבה. וגם ביטויים אלה אינם חזקים דיים כדי לתאר את הקריאה הזאת, שלעתים קרובות ובאופן מסוכן חדלה להיות קריאה, ונהפכה לחיים, לצער, לייאוש, לפחד.

למרבה המזל, ספרו של דבלין טוב מדי, והוא מאפשר לשקוע בו, או ללכת בתוכו לאיבוד. שוב ושוב נאלצתי להתמודד עם עצמי ועם הממשות שלי, כפי שאני מאמין שכל קורא נאלץ לעשות לגבי עצמו ולגבי ממשותו, ולנתח את הממשות השונה של כל אדם. אגב, הייתי שמח להציג אותו קנה מידה אל מול כל יצירת אמנות. ייתכן ש"ברלין, אלכסנדרפלאץ" עזר לי להכיר בתביעה זו מן האמנות, לגבש אותה ולבסוף אף להחיל אותה על עבודתי-שלי. נתקלתי ביצירת אמנות שהיתה לה לא רק היכולת להציע מעין עזר לחיים, אלא, ועל כך עוד אספר, ביצירת אמנות המסייעת לפיתוח תיאורטי מבלי להיות תיאורטית; מאלצת לפעולה מוסרית מבלי להיות מוסרנית; עוזרת לקבל את השכיח כבסיסי ובמלים אחרות כקדוש, מבלי להיות שכיחה או קדושה או להציג את עצמה (שלא בצדק) כדיווח על הבסיסי, וכל זה מבלי להיות אכזרית, דבר שיצירות ברמת חשיבות כזאת משיגות לעתים רחוקות מאוד.

אבל "ברלין, אלכסנדרפלאץ" לא רק סייע לי במעין תהליך הבשלה אִתי. לא, הוא היה בשבילי, בהיותי תחת אִימי גיל ההתבגרות, גם עזר אמיתי, חשוף וקונקרטי, לחיים, שכן באופן טבעי, כשקראתי אז את הרומן של דבלין, צימצמתי אותו לבעיות ולהתלבטויות האישיות שלי והפשטתי אותו לסיפורם של שני גברים שמעט החיים שלהם בעולם הזה יורדים לטמיון, ואין באפשרותם לאזור אומץ ולו כדי להבין, שלא לדבר על להודות, כי הם מחבבים זה את זה בדרך מיוחדת, אולי אוהבים זה את זה, משהו מסתורי קושר אותם זה לזה, יותר מכפי שנחשב להגון בין בני אדם.

כלל לא מדובר כאן על מיניות בין אנשים מאותו מין. אין ספק שפרנץ ביברקופף וריינהולד אינם הומוסקסואלים - הם אפילו לא נתקלים בבעיות מסוג זה. במוכן הרחב, אין בספר דבר המצביע על כך. אפילו לא יחסיו המיניים הברורים של ריינהולד ככלא עם צעיר אחד, ואין זה משנה בכמה שמחה מתאר דבלין את מערכת היחסים הזאת. לדעתי אין בינה לבין כל מה שהתרחש בין פרנץ לריינהולד כל קשר. לא. מה שהיה בין פרנץ לריינהולד אינו יותר ואינו פחות מאהבה טהורה, שהמוסכמות אינן מאיימות עליה. כלומר, זה בדיוק מה

שהיה ביניהם, אך מובן ששניהם, ריינהולד יותר מפרנץ, הם ישויות חברתיות וככאלה מן הסתם אינם מסוגלים להבין וודאי לא לקבל אהבה זו, פשוט להיכנע לה, להיות עשירים יותר ושמחים יותר מרוב אהבה, דבר שממילא קורה לאנשים לעתים רחוקות מדי.

ובעצם, איזו משמעות יכולה להיות בכלל בעיני מי שגודל וחונך פחות או יותר כמונו, לאהבה שאינה מובילה לתוצאות מוחשיות, שאינה הופכת לדבר שניתן להציגו, להפיק ממנו תועלת או להשתמש בו? אהבה כזאת חייבת, כמה עצוב ורע לאהבה, אהבה כזאת חייבת, לאלה שלמדו כי אהבה היא דבר שימושי, או לפחות מועיל, בצורה חיובית ושלילית גם יחד – הלא גם מן הסבל למדנו ליהנות – אהבה כזאת חייבת להיות מפחידה, פשוט מפחידה, בעיני אנשים כאלה, ובכאלה אני מתכוון כמובן לכולנו, לכל אחד ואחד מאיתנו.

בערך כך, או לפחות בדומה לזה, היה עלי לקרוא את "ברלין, אלכסנדרפלאץ" אז, באותה קריאה ראשונה. ואם להתבטא באופן ספציפי, קריאה זו סייעה לי להתגבר על פחדי המייסרים, שכמעט הפכו אותי לנכה, הפחדים שמא איאלץ לוותר על תשוקתי ההומוסקסואליות, לוותר על צרכי המודחקים. קריאה זו עזרה לי לא להיות לגמרי חולה, מזויף, חסר תקווה, עזרה לי לא להישבר.

כחמש שנים לאחר מכן קראתי את "ברלין, אלכסנדרפלאץ" בשנית. בפעם זו דבר לגמרי אחר הדהים אותי, עורר אותי להיפתח לחוויה, ושוב עזר לי להבין טוב יותר מה הוא ה'אני' – חוויה שעזרה לי לא לעשות דבר בלתי מודע, שבשפת רחוב אוכל לכנותו "לחיות חיים יד-שנייה". בקריאה שנייה היה לי ברור יותר ויותר, מעמוד לעמוד, תחילה מתוך פליאה, אחר כך יותר ויותר מתוך בהלה, ולבסוף מתוך התרגשות כזאת עד שכמעט נאלצתי לעצום עיניים ולאטום אוזניים כדי להדחיק, היה לי ברור יותר ויותר שהחלק הגדול ביותר בי, התנהגותי, תגובותי, הרבה מהדברים שהייתי לעצמי ומה שחשבתי עליו כעצמי, לא היה שונה כלל מאותו דבר שדבלין מתאר ב"ברלין, אלכסנדרפלאץ".

כך הפכתי, באופן לגמרי פשוט ולא-מודע, את הפנטזיה של דבלין לחיי שלי. בכל זאת, היה זה הספר שעזר לי להתגבר על המשבר המפחיד הבא ולעבוד על משהו שקיוויתי כי בסופו של דבר יהפוך, פחות או יותר, למה שנקרא זהות, אם דבר כזה בכלל אפשרי בתוך כל הטינופת המבולגנת הזאת.

לאחר מכן ראיתי את הסרט "אלכסנדרפלאץ" של פיל יוצי, שהיה בעיני, כשלעצמו, סרט טוב מאוד, בכלל לא סרט רע. ואולם, הסרט השכיח מצופיו לגמרי את ספרו של דבלין. בין הספר לסרט אין שום קשר. מובן שכל אחד מהם,

גם סרטו של יוצי, הוא יצירת אמנות עצמאית העומדת בפני עצמה. אך כיוון שקולנוע הוא בכל זאת המדיום איתו אני מזדהה יותר, החלטתי אז כי יום אחד, ומדוע דווקא יום אחד כבר אינני יודע, אולי כשאהיה מסוגל להתחיל לנסות, כשאהיה מוכן ביום מן הימים להעז, אנסה להפעיל את האמצעים הקולנועיים שלי על "ברלין, אלכסנדרפלאץ" של דבלין, ובכך לתעד את עיסוקי בסוג הספרות המיוחד הזה.

נדרשו לי יותר מעשר שנים כדי להגיע לכך. וגם היה עלי לעשות את הסרט, אחרת מישהו אחר היה עושה אותו, אילו המתנתי זמן רב יותר. ואולם, מבחינה כרונולוגית, בעבודות רבות שלי שנעשו בעשר השנים האחרונות, שילבתי, אפשר לומר, ציטוטים מספרו של דבלין. ואז, משום שנעשה עלי סרט, צפיתי בכל סרטי במשך שלושה ימים רצופים, בזה אחר זה. ושוב - והדבר הפתיע אותי מאוד - הבנתי שבעצם יש בעבודתי הרבה יותר ציטוטים משנדמה היה לי, ורובם לא מודעים.

כשקראתי את הספר פעם נוספת, רציתי לדעת בצורה מדויקת יותר מה טיבו של הקשר ביני לבין ספרו של דבלין. זה היה לי הרבה יותר ברור ומובן, אבל חשובים ביותר היו ההכרה וההודאה שבעקבותיה, כי ספר זה, יצירת אמנות זו, קבעה את מהלך חיי.

ברור לי שכל מי שלא קרא את "ברלין, אלכסנדרפלאץ" ישאל כעת איזה מין סיפור, שיכול היה להשפיע עד כדי כך, השפעה כמעט קיומית, על קורא בודד, השפעה יוצאת דופן ללא ספק שיש ליצירת אמנות בודדת. אם להשיב בכנות על השאלה ביחס לעלילת "ברלין, אלכסנדרפלאץ", עלי להודות שהעלילה בכלל לא מדהימה. אפילו להפך. סיפורו של מוביל הרהיטים לשעבר פרנץ ביברקופף, המשתחרר מהכלא ונודר לחיות מעתה והלאה כאיש הגון ואינו מצליח להתמיד בכוונתו, הוא יותר מין אוסף של סיפורים קטנים המתרחשים בזה אחר זה, בברוטאליות שלא תיאמן, וכל אחד מהם יכול היה לשמש ככותרת הוולגרית ביותר באחד הצהובונים הצעקניים ביותר. לכן, עלילת "ברלין, אלכסנדרפלאץ" איננה הדבר החשוב ביותר שבו, כמו בכמה ספרים גדולים אחרים בספרות העולם. ייתכן שהמבנה שלו יותר מגוחך מזה של "דבקות" מאת גתה - הדבר הכי חשוב בו הוא פשוט: האופן שבו מסופרים הפעולות הבנאליות להחריד והדברים שלא ייאמנו. ומתוך איזו עמדה כלפי הדמויות שבעלילה חושף אותן המחבר בפני הקורא, בעוד שמנגד הוא מאפשר לו ללמוד עד שהוא רואה אותן, חשופות במלוא בינוניותן, מתוך חיבה אדירה, עד שלבסוף הוא אוהב אותן.

בנקודה זו אנסה לספר בפשטות את העלילה עצמה. כפי שאמרתי קודם, מוביל הרהיטים לשעבר פרנץ ביברקופף משתחרר מהכלא, שם ישב ארבע שנים משום שהרג במקצף ביצים את חברתו לשעבר אידה, שירדה למענו לזנות בתקופת השפל הכלכלי של שנות העשרים בברלין. בתחילה סובל האסיר המשוחרר מאימפוטנציה, ממנה הוא נפטר בכמעט־אונס של אחות קורבנו, וכך הוא כשיר להתחיל מערכת יחסים עם לינה הפולניה, בצורה שמאפשרת לה לחשוב כי מדובר באהבה וגורמת לפרנץ להישבע להיות אדם הגון, מעתה והלאה, כל עוד... נו, מילא.

מצב העניינים העסקיים בכי רע, כל הניסיונות ליצור בסיס יציב נכשלים, בין אם מדובר בסיכות עניבה, בספרות ארוטית או בעיתונים לאומניים שמעוררים בעיות עם חבריו לשעבר הקומוניסטים, איתם שיתף פעולה פעם מכיוון שחיבב אותם. בסוף נשארים לו רק שרוכי הנעליים, אותם אנשים תמיד צריכים, והוא מוכר אותם יחד עם הדוד של לינה שלו, עד שהדוד מנצל את כל האמון שפרנץ נותן בו, סוחט אלמנה אחת שפרנץ גרם לה אושר ומקבל בתמורה קצת כסף, וגם מאיים עליה. פרנץ, המתעקש להאמין כי בני האדם טובים, נפגע עד כדי כך שהוא פורש מהעולם ומחברת בני האדם, לא עושה דבר מלבד שתייה לשוכרה במשך שבועות רבים, אך לאחר מכן הוא בכל זאת חוזר לחיים ולבני האדם.

ואז הוא פוגש מישהו. שמו של המישהו ריינהולד, מין פושע קטן, אך בכל זאת מקסים באופן לא רגיל. כל כך מקסים, שפרנץ עושה איתו עסק מיוחד. הוא לוקח מריינהולד הזה את הבחורות, מפני שהן נמאסות על ריינהולד מהר כל כך, הנקבות האלה, זה כמעט חולני. בהתחלה ריינהולד מוכרח להשיג אותן ולא משנה מה, ואז פתאום, סתם ככה, הוא רוצה להיפטר מהן, ובכל זאת קשה לו, יש לו בעיות עם זה. אבל פרנץ - ריינהולד יודע שמשום מה הוא מוקסם ממנו והוא חושב שהוא קצת סתום - לוקח אותן ממנו. קודם אחת, אחר כך את השנייה, אבל את השלישית הוא כבר מסרב לקחת. ריינהולד צריך ללמוד להישאר זמן רב יותר עם אחת, מפני שהתנהגות כזאת בריאה יותר ואחרת זה חולני, ומשום שפרנץ רוצה אולי לעזור לריינהולד: להיות בסדר? כמו שצריך. וכשהוא לא יכול להבין את זה בהתחלה ונעלב ממנו, פרנץ ביברקופף מביין שאין מה לעשות, ככה זה.

זמן קצר לאחר מכן קורה שפרנץ משתתף בעסק שהוא חושב אותו להובלת פירות רגילה אבל פתאום מסתבר לו שמדובר בגניבה. מעמידים אותו לשמור, הוא רוצה לברוח, אבל לא מצליח. בסיום הגניבה, פרנץ יושב עם ריינהולד במכונית,

ופתאום ריינהולד מרגיש שעוקבים אחריהם. והפחד מהמעקב מתערבב בזעם של ריינהולד על פרנץ. ואחר כך, לפני שהוא מספיק להבין מה קורה, ריינהולד זורק את פרנץ החוצה מהמכוננית. פרנץ נדרס בידי המכוננית הבאה שעוברת, ונדמה שהוא מת. אבל פרנץ ביברקופף לא מת, הוא רק מאבד את זרועו הימנית. חברתו לשעבר אווה והסרסור שלה מטפלים בו עד שהוא חוזר לעצמו, בלי הזרוע הימנית הוא חוזר העירה, מכיר איזה פושע קטן וסוחר בשבילו בסחורות גנובות שמכניסות רווח בטוח. ואז אווה מביאה אליו בחורה שהוא מכנה בחיבה מיצה, והיא - כפי שמסתבר אחר כך - הולכת לעבוד בתור זונה בשביל פרנץ. הוא מקבל את העניין, ובמשך זמן מה השניים מאושרים. אוהבים. אבל ריינהולד מתערב בקשר, פוגש את מיצה כמה פעמים, עד שבסוף הוא הורג אותה. פרנץ נעצר בגלל הרצח הזה, מוכנס למוסד לחולי נפש, שם הוא נהפך לאזרח מועיל לחברה בתהליך ארוך וממושך של "קתרזיס הפוך". הוא כבר לא מקרה מיוחד. הוא רוצה להיות נציגו של אמייתי, עד כדי כך הרס אותו מקרה ריינהולד. עד כאן סיפור העלילה.

מה הפך את הסיפור הזה, סיפור של לא יותר מרומן בגרוש, שפרטיו אינם יותר מרשימת כותרות צהובונים, לגדול כל כך? מובן מאליו שזה ה"איך". "ברלין, אלכסנדרפלאץ" מתוארים הרגשות, התחושות, רגעי השמחה, המאוויים, הסיפוק, הכאב, הפחדים, אי הידיעה, שנראים סתמיים ביותר, של האנשים חסרי החשיבות ביותר. מה שנחשב בדרך כלל "קטן" מתואר בממדים שהאמנות מעניקה בדרך כלל למה שנחשב "גדול". האנשים שדבלין מספר עליהם ב"ברלין, אלכסנדרפלאץ", וכמובן שבמיוחד הגיבור, פרנץ ביברקופף מוביל הרהיטים לשעבר, אחר כך סרסור, מפה-למוות, גנב, ושוב סרסור, ניחן בחוסר מודעות מדהים המשולב בדמיון ובכוח סבל שלא ייאמנו, ברמה שרוב הדמויות בספרות העולם, ככל שאני יודע, אינן ניחנות בה, בין אם מדובר בדמויות של אינטלקטואלים מתוחכמים או מאהבים גדולים, אם לציין רק אחדות.

ראשית, אני סבור, ודי משוכנע בכך, שיחסו של דבלין לדמויותיו, אותם יצורים אומללים וחסרי חשיבות מבחינה אובייקטיבית, הושפע (גם אם דבלין הכחיש זאת פעמים רבות) מתגליותיו של זיגמונד פרויד. לכן סביר להניח ש"ברלין, אלכסנדרפלאץ" הוא הניסיון הראשון להגשים את הידע הפרוידיאני באמנות.

שנית, דבלין מוסר כל פיסת התרחשות, נדושה ככל שתהיה, כתהליך מלא משמעות ואדיר בפני עצמו, כחלק ממה שבעיקר רק נראה כמיתולוגיה מסתורית,

ומצד שני כפרשנות של רגעים דתיים, נוצריים או יהודיים. כאדם שהמיר את דתו מיהדות לקתוליות, היו לדבלין יותר בעיות עם הדת מאשר לרוב האנשים. אולי זו הסיבה לכך שהוא ניסה לשלוט בבעיות האלה באמצעות חיפוש אחר הייחודי ברגעים היומיומיים והרגילים ולספר אותם ככאלה. בפשטות, פירושו של דבר שאף רגע בעלילה, אפילו כשהוא לגמרי ממלא את עצמו, אינו עומד כשלעצמו, אלא מהווה גם רגע בעלילה שנייה, בלתי-נגישה ומסתורית, חלק מרומן שני בתוך הרומן, או אולי אפילו חלק ממיתולוגיה פרטית של המחבר, אבל בקשר לזה איני רוצה להתחייב ולהגיע לידי החלטה כרגע.

שלישית, ישנה טכניקת הסיפור שדבלין המציא בשביל "ברלין, אלכסנדרפלאץ", ואולי רק בחר בה. אגב, אני מניח לשאלה אם המציא או לא המציא, ואיני חושב שהיא חשובה בכלל, מכיוון ששאלה חשובה בהרבה היא אם סופר בחר באמצעי המתאים למטרותיו, ולא דווקא אם הוא גם זה שהמציא אותו. זה יכול להעסיק את חוקרי תולדות הספרות, בעיני הקורא אין זה ממלא שום תפקיד, התמזל מזלו לקרוא ספר שהמחבר מצא לו צורה הולמת - את זה ללא ספק עשה אלפרד דבלין ב"ברלין, אלכסנדרפלאץ". ולגבי השאלה אם דבלין הכיר או לא הכיר את "יוליסס" של ג'יימס ג'ויס לפני שכתב את "ברלין, אלכסנדרפלאץ", הלא אין בכוחה של התשובה להפוך את ספרו לטוב יותר או רע יותר. חוץ מזה, אני יכול לתאר לעצמי בקלות מצב שבו שני סופרים ממציאים טכניקת סיפור חדשה וכמעט זהה, כמעט באותו זמן, למה לא. כמו בהיסטוריה עצמה, גם בהיסטוריה של הספרות אי אפשר להסביר כל תופעה מתוך עצמה בלבד. ואני מקווה שמסתורין זה יישאר תמיד בגדר מסתורין.

אני מוצא שיותר מהשאלה אם דבלין הכיר את "יוליסס" מרגש הרעיון שהשפה ב"ברלין, אלכסנדרפלאץ" מושפעת מקצב הרכבות שחלפו ללא הפסקה מול חלונות חדר העבודה של אלפרד דבלין. דברים כאלה, בעיקר רעשי העיר הגדולה, המקצבים המיוחדים שלהם, הטירוף של ההלוך-ושוב הנצחי, מעצבים את השפה ומשפיעים עליה. ומהחיים המודעים בעיר גדולה, מהקשב לכל מה שהוא בפועל החיים בעיר גדולה, מגיעה ללא ספק טכניקת הקולאז' שדבלין משתמש בה כאן, באחד מהרומנים הבודדים על עיר גדולה שנכתבו אי פעם. פירושה של חיים בעיר הגדולה הוא שינוי מתמיד בתשומת הלב המוקדשת לצלילים, לצורות, לתנועות. וכך משתנה הטכניקה בכל אחד מחלקי הסיפור, בדומה לשינויים בתשומת לבו של תושב עיר גדולה, מבלי שהסיפור יאבד את עצמו כמרכז.

דברים רבים ומדויקים יותר על סגנון הסיפור המיוחד של דבלין יאמרו אחרים. אני יכול רק להצביע על כך שדבלין כתב דברים נוספים, יצירות אמנות נוספות, שאולי יהיו משמעותיות יותר לדורות הבאים, שאולי ייחשבו בעתיד לחשובות יותר, כפי ש"ברלין, אלכסנדרפלאץ" חשוב לנו כיום. ואני יכול רק לקוות שיקראו את דבלין יותר, הרבה יותר מכפי שהוא נקרא היום. למען הקוראים. למען החיים.

מגרמנית ענבל קולינר